

Projektas APRICOT:
Mokomės būti ir (su)gyventi besikeičiančiame
laike: dėmesingos tėvystės ugdymo programa

Medijų raštingumo programa ir medžiaga suaugusiųjų švietėjams

3 priedas. Kova su dezinformacija naudojant kritinį
skaitmeninį raštingumą

Europos Komisijos parama šio leidinio rengimui nereikia pritarimo jo turiniui, kuriame pateikiama autorių nuomonė, todėl Europos Komisija negali būti laikoma atsakinga už informaciją panaudotą šiame leidinyje.

Šį intelektualinį produktą sumanė ir parengė strateginių partnerysčių projekto APRICOT komanda.

Projekto koordinatorius – VšĮ *Šiuolaikinių didaktikų centras* (Lietuva)

Projekto partneriai:

Apricot Training Management Ltd. (Jungtinė Karalystė)

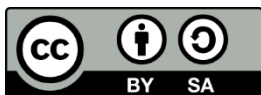
ItF Institut Kassel e.V. – Frauencomputerschule (Vokietija)

Planeta Ciencias (Ispanija)

Redakcijos koordinatorė: Daiva Penkauskienė

Rengėjai: Hilary Hale, Beate Hedrich, Betül Sahin, Alejandra Goded, Anca Dudau, Daiva Penkauskienė

Redakcinė kolegija: Sophy Hale, Seda Gürcan, Konrad Schmidt, Cihan Sahin, Josafat Gonzalez Rodriguez, Roc Marti Valls, Virgita Valiūnaitė

Šis darbas yra licencijuotas Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 tarptautine licencija. Norėdami peržiūrėti šios licencijos sąlygas, apsilankykite

<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/> arba siųskite laišką Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, JAV.

Metai, mėnuo: 2021 lapkritis

Turinys

3 priedas. Kova su dezinformacija naudojant kritinį skaitmeninį raštingumą	3
Kritinis mąstymas ir kova su dezinformacija	3
3 kritinio mąstymo taikymo etapai dezinformacijai atpažinti: Analizuoti – Iššifruoti – Veikti	3
1. Analizė	3
2. Iššifravimas	5
3. Veiksmas	7

3 priedas. Kova su dezinformacija naudojant kritinį skaitmeninį raštingumą

3 priedas. Kova su dezinformacija naudojant kritinį skaitmeninį raštingumą

Gebėjimas kritiškai mąstyti apima tris dalykus:

1. nusiteikimą apgalvotai apsvarstyti problemas ir dalykus, kurie patenka į žmogaus patirties lauką;
2. loginio tyrinėjimo ir samprotavimo metodų išmanymą;
3. tam tikrų įgūdžių demonstravimą taikant tuos metodus praktikoje¹

Kritinis mąstymas ir kova su dezinformacija

Kritiškai mąstydami galime:

- pasverti, kiek pasitikime perskaityta informacija;
- įvertinti komunikuojamo turinio ir informacijos pagrįstumą;
- abejoti autoriaus teiginiais;
- stengtis išlaikyti, kiek įmanoma, objektyvią poziciją.
- suprasti, kad faktų tikrinimas nėra raketų mokslas, tik reikia užduoti klausimą: „Iš kur mes tai žinome ir kaip žinome?“

3 kritinio mąstymo taikymo etapai dezinformacijai atpažinti: Analizuoti – Iššifruoti – Veikti**1. Analizė**

Norint išanalizuoti dezinformaciją, galima naudoti daugybę įrankių, iš kurių trys pateikiami čia:

- A. Dezinformacijos „veikėjai“ – iniciatorius, pranešimas ir interpretatorius.
- B. Faktų tikrinimo metodas „Šviesoforas“.
- C. CRAAP² metodas.

A. Dezinformacijos „veikėjai“:

Dezinformacijai atsiradimas – tai veiksmų grandinė, sudaryta iš 3 etapų – sukūrimo, gamybos ir platinimo, bei 3 pagrindinių veikėjų:

- **Iniciatorius:** jis dalyvauja visose trijose dezinformacijos grandinės etapuose, bet juo gali būti 3 skirtingi žmonės – iniciatorius, sukūręs pranešimą, iniciatorius, pagaminęs pranešimą ir iniciatorius, išplatinęs pranešimą.
- **Pranešimas:** dezinformacijos turinys. Jis gali būti iniciatorių pranešamas asmeniškai (per apkaldas ir pan.), tekstu (laikraščių straipsniai, socialinės žiniasklaidos įrašai, svetainės turinys ir kt.) arba garso / vaizdo medžiaga (vaizdai, vaizdo įrašai, TV, redaguotas garso įrašas ir kt.).

¹ Edward M. Glaser, 1941 (Source: Edward M. Glaser, An Experiment in the Development of Critical Thinking, Teacher's College, Columbia University, 1941)

² Currenacy (timeliness) – Laikas (savalaikiškumas)
 Relevance (importance) – Aktualumas (svarba)
 Authority (source) – Kompetencija (šaltinis)
 Accuracy (reliability) – Tikslumas (patikimumas)
 Purpose (reason) – Tikslas (priežastis)

3 priedas. Kova su dezinformacija naudojant kritinį skaitmeninį raštingumą

- Interpretatorius: auditorija, kurią sudaro įvairūs asmenys, kurių kiekvienas interpretuoja informaciją pagal savo vertybes, įsitikinimus, politines pozicijas ir asmeninę patirtį.

B. Faktų tikrinimo metodas „Šviesoforas“

Norint išanalizuoti teiginį, naudinga atskirti, ką galima patikrinti, o ko – ne.

Pavyzdžiui:

- „Net senoliai sako, kad neprisimena tokios šaltos žiemos, kaip ši“.

Šio teiginio neįmanoma patikrinti, tuo tarpu ši – galima:

- „Šiandien temperatūra mieste pasiekė visų laikų rekordą“.

Naujienas, visuomenės veikėjų kalbas, socialinės žiniasklaidos įrašus ir visą skleidžiamą informaciją galima patikrinti ieškant faktų ir (arba) skaičių, kurių teisingumą galima objektyviai patvirtinti.

- **Žalia** – tai teiginiai, kuriuos galima patikrinti ir patvirtinti oficialiais informacijos šaltiniais;
- **Raudona** – teiginiai, kurių negalima patikrinti;
- **Geltona** – tai teiginiai, esantys tarp „raudona“ ir „žalia“.

C. CRAAP metodas

JAV bibliotekininkų komanda sukūrė kriterijų, padedančių nustatyti, ar šaltinis yra patikimas, rinkinį.

CRAAP metodas apima 5 pagrindinius patikimumo vertinimo kriterijus:

- → Laikas (savalaikiškumas)
- → Aktualumas (svarba)
- → Kompetencija / įrodymai (šaltinis)
- → Tikslumas (patikimumas)
- → Tikslas (priežastis)

C: Currency – Laikas, šaltinių naujumas

- Kada informacija buvo paskelbta?
- Kiek nauja yra informacija?
- Ar informacija buvo yra peržiūrėta, papildyta, atnaujinta?
- Ar informacija yra aktuali ar pasenusi konkrečios temos atžvilgiu?
- Ar nuorodos aktyvios (veikiančios)?

R: Relevance – Aktualumas, svarba

- Ar informacija susijusi su jūsų tema / atsako į jūsų klausimą?
- Kas yra norima auditorija?

3 priedas. Kova su dezinformacija naudojant kritinį skaitmeninį raštingumą

- Ar informacija yra tinkamo lygio (t. y. ne per elementari / ne per sudėtinga jūsų poreikiams)?
- Ar pasirinkdami naudoti šį konkretų šaltinį, peržvelgėte įvairius kitus šaltinius?
- Ar jaustumėtės užtikrintai naudodami šį šaltinį tiriamajam darbui?
- Kokia informacija įtraukta į šaltinį?
- Ar šaltinio turinys yra faktas ar nuomonė? Ar tai subalansuota?
- Ar kūrėjas pateikia duomenų ar citatų nuorodas bei šaltinius?

A: Authority – Kompetencija, įrodymai, šaltinio patikimumas

- Kas autorius / leidėjas / šaltinis / rėmėjas?
- Ar nurodomi autoriaus įgaliojimai ar organizacinė priklausomybė?
- Kokie yra autoriaus įgaliojimai ar organizacinė priklausomybė?
- Kokia autoriaus kvalifikacija rašyti šia tema?
- Ar yra kontaktinė informacija, pvz., leidėjo, ar el. pašto adresas?
- Ar interneto adresas (URL) atskleidžia ką nors apie autorių ar šaltinį?
- Ar svetainėje yra reklamų?

A: Accuracy – Patikimumas ir tikrumas

- Iš kur gauta informacija?
- Ar informacija pagrįsta įrodymais?
- Ar informacija buvo peržiūrėta, nurodyta?
- Ar galite patikrinti šią informaciją kitame šaltinyje ar iš asmeninių žinių?
- Ar kalba, tonas atrodo nešališkas ir be emocijų?
- Ar yra rašybos, gramatikos ar kitų spausdinimo klaidų?

P: Purpose – Tikslas, kodėl / kam reikalinga ši informacija

- Koks yra informacijos tikslas? Informuoti? Mokyti? Parduoti? Suteikti pramogą? Įtikinti? Manipuliuoti?
- Ar autoriai / rėmėjai aiškiai nurodo savo ketinimus ar tikslą?
- Ar informacija yra faktas? Nuomonė? Propaganda?
- Ar požiūris atrodo objektyvus ir nešališkas?
- Ar yra politinių, ideologinių, kultūrinių, religinių, institucinių ar asmeninių šališkumų?
- Ar kūrėjas / autorius bando jums ką nors parduoti / įsiūlyti?
- Ar tai šališka?

2. Iššifravimas

Šioje dalyje yra:

- Pratimas „Akcentas svarbu“, skirtas pranešimui / žinutei iššifruoti.
- Netikrų naujienų detektyvas – įrankiai, skirti „melagienoms“ aptikti.

3 priedas. Kova su dezinformacija naudojant kritinį skaitmeninį raštingumą

„Akcentas svarbu“

Akcentas yra labai svarbi pranešimo / žinutės dalis. Kartais nedideli formos pakeitimai, gali sukurti visai kitokią prasmę. Norint iššifruoti pranešimą, reikia atkreipti dėmesį į mažas detales, kurios gali jį drastiškai pakeisti. Čia galima pamatyti, kaip vien sakinio akcento pakeitimas suteikia kitokią prasmę.

Tie patys žodžiai, skirtingi pranešimai, keičiant akcentą...

Antradienį Jūs ketinate kalbėtis su direktoriumi vienas?

1. Antradienį **Jūs** ketinate kalbėtis su direktoriumi vienas.
2. Antradienį Jūs ketinate kalbėtis su **direktoriumi** vienas.
3. Antradienį Jūs ketinate kalbėtis su direktoriumi **vienas**.
4. **Antradienį** Jūs ketinate kalbėtis su direktoriumi vienas.
5. Antradienį Jūs ketinate **kalbėtis** su direktoriumi vienas.

- A. Aš nekalbėsiu su direktoriumi. Jūs tai padarysite.
- B. Daugiau su jumis nekalbėsiu. Eikite su savo problema direktoriui.
- C. Aš neisiu su Jumis. Jūs būsite vienas.
- D. Direktorius pirmadienį užsiėmęs. Tada jis su Jumis nesusitiks.
- E. Aš suorganizavau jums asmeninį susitikimą. Daugiau jokių el. laiškų.

„Melagienų“ detektyvas

Atskirti tai, kas tikra, o kas ne, gali būti gana sudėtinga. Tačiau yra įrankių, kuriuos galima naudoti, kai reikia:

- patikrinti, ar nuotrauka / vaizdas yra tikras ar pakeistas;
- ištirti svetainės autentiškumą;
- ir net sužinoti, ar naujiena galima pasitikėti.

Toliau viskas priklauso nuo turimų įgūdžių naudoti šiuos įrankius aiškinantis tiesą.

Pakeisti / suklastoti vaizdai: Kartais suklastotus vaizdus lengva pastebėti, ypač jei žinote, kad tai, kas jums rodoma, negali būti tikra. Nuo XX a. pradžios politinės jėgos naudojo nuotraukų keitimo technikas, kad pašalintų savo priešus arba įtrauktų savo draugus į istorines nuotraukas.

Nuo tada, vaizdų redagavimas „nuėjo“ ilgą kelią. Šiais laikais geros kokybės klastotė gali būti praktiškai neatskiriama nuo tikrojo vaizdo – tikri atskiri elementai gali būti kokybiškai sujungiami į naują vaizdą.

Ypač pavojingos *gilios* klastotės (gilios žinios + melagystė), pvz. – vieno žmogaus pakeitimas kitu sukuriant tikroviškai atrodančius vaizdus ar net vaizdo įrašus.

Daugybė žmonių tampa tam tikros vaizdo manipuliacijos aukomis. Toliau pateikiamoje nuorodoje – 30 pavyzdžių, kuriuose:

- iškirptos kai kurios vaizdo dalys;
- sujungti du vaizdai;

3 priedas. Kova su dezinformacija naudojant kritinį skaitmeninį raštingumą

- dalis vaizdo skaitmeniniu būdu pakeista;
- žmonės sąmoningai sukūrė tam tikrą nuotrauką.

Viskas tam, kad būtų sukurtas toli nuo realybės esantis vaizdas. Kartais tik pramogai. Dažniau – ne tik pramogai, o dėl kur kas mažiau nekaltų motyvų:

https://www.boredpanda.com/fake-news-photos-viral-photoshop/?utm_source=google&utm_medium=organic&utm_campaign=organic

Ką galima padaryti?

- „Atgalinė paieška“: patikrinimas, kur dar internete naudojamas vaizdas.
- Plagijavimo paieška: patikrinimas, ar failas / vaizdas yra originalus ar plagijuotas.
- Domeno ir atgalinės nuorodos patikrinimas: įsitikinimui, kad galima pasitikėti informacijos šaltiniu.
- Faktų tikrinimas: profesionalų atlikti ir skelbiami patikrinimai.

TinEye: *TinEye* (<https://tineye.com/>) yra naudinga svetainė „atgalinei“ vaizdo paieškai. Įkėlus vaizdą arba nukopijavus URL, svetainė nurodys, kur jis dar naudojamas internete. Tokiu būdu galima sužinoti, ar tas vaizdas buvo pakeistas.

Kitas būdas patikrinti vaizdą yra naudojant **Google Images** „atgalinę“ paiešką.

Copyscape: kai norima išsiaiškinti, ar vaizdas / failas yra originalus ar plagijuotas: <https://www.copyscape.com>.

FotoForensics: *FotoForensics* yra nemokama paslauga, kuri supažindina su nuotraukų kriminalistika: <http://fotoforensics.com>. Šios paslaugos pagalba galima išsiaiškinti, ar nuotrauka yra tikra, ar kompiuterinė grafika, ar ji buvo modifikuota ir, netgi, kaip ji buvo modifikuota.

Google Fact Check Explore: „Google“ suteikia galimybę rasti žurnalistų ir tyrėjų atliktus faktų patikrinimus: <https://toolbox.google.com/factcheck/explorer>.

Snopes: *Snopes* didžiuojasi tuo, kad yra seniausia ir didžiausia faktų tikrinimo svetainė internete <https://www.snopes.com/fact-check>.

Pažengę / išplėstiniai interneto įrankiai dezinformacijai aptikti:

- <http://whois.domaintools.com/> – leidžia sužinoti, kas yra konkretaus domeno savininkas, nesvarbu, ar jis tikras, ar klaidinantis, ar galbūt turintis užslėptų ketinimų.
- <http://backlinkwatch.com/> – atgalinių nuorodų tikrintuvas. Atgalinės nuorodos yra nuorodos, vedančios į svetainę iš kitos svetainės.
- <https://hoaxy.iuni.iu.edu/> – tai priemonė aptikti tam tikras temas ar straipsnius. Galite sužinoti, ar straipsnis yra dezinformacija, taip pat – ar yra panašių straipsnių ta pačia tema.

3. Veiksmas

Ši dalis apima informaciją ir patarimus:

3 priedas. Kova su dezinformacija naudojant kritinį skaitmeninį raštingumą

- kaip pranešti apie „melagienas“ – pranešimo priemonės ir metodai;
- kas yra kritinis rašymas – kaip argumentuoti savo poziciją dalinantis ir komentuojant.

Pranešimas apie dezinformaciją

Kai išmokstame atskirti, kuris žiniasklaidos turinys yra dezinformacija, kyla klausimas, „o kas toliau?“. Galima pranešti žiniasklaidos priemonei apie aptiktą dezinformacinį turinį. Paprastai žiniasklaidos priemonės neužsiima tyčiniu dezinformacijos skelbimu ir imsis veiksmų, kai gaus pranešimą.

Apie dezinformaciją galima pranešti:

- *Google*
- *Facebook* ir *Instagram*
- *Twitter*
- ir naudojantis kitais įrankiais

Pranešimas *Google*

Atidaroma „Chrome“ naršyklė. Adreso juostos dešinėje spaudžiama „Daugiau“ ir apačioje spaudžiama „Siųsti atsiliepimą“. Rekomenduojama: pridėti detalesnės informacijos, įskaitant žingsnius, kurie padėtų išspręsti iškilusią problemą; paaiškinti, kas negerai, ir nepamiršti pridėti ekrano kopijos kaip problemos įrodymo / patvirtinimo.

Taip pat galima:

- prašyti pašalinti melagingą informaciją iš „Google“ žemėlapių,
- pažymėkite atsiliepimus, nuotraukas, vaizdo įrašus, klausimus ir atsakymus,
- NB: Prieš tai darant, būtina susipažinti su „Google“ peržiūros ir nuotraukų politika.

Pranešimai *Facebook* ir *Instagram*

Norint „Facebook“ pranešti, kad naujiena yra galimai / tikrai „melagiena“, viskas, ką reikia padaryti – paspausti dešinįjį pelės mygtuką ir pažymėti įrašą vėliavėle. Nuo to momento istoriją tikrina nepriklausoma trečioji šalis.

- Jei nepriklausoma šalis patvirtins, kad istorija neteisinga, žmonės bus įspėti, kad tai, ką jie ketina pamatyti / perskaityti, yra „melagiena“.
- Tačiau vartotojai vis tiek galės tai peržiūrėti ir teikti savo nuomonę.
- Ginčytinoms istorijoms bus taip pridėtas įspėjimas.

Nepriklausomi „Facebook“ veikėjai, siūlo daugiau galimybių:

- *Graph.tips* – bandomoji grafikos paieška.
- *StalkScan* – įrankis, leidžiantis nuskaityti visą viešą informaciją apie profilį, šiuo metu veikia tik su savo profiliu.
- *WhoPostedWhat.com* – raktinių žodžių paieška žmonėms, dirbantiems viešojo intereso labui.

3 priedas. Kova su dezinformacija naudojant kritinį skaitmeninį raštingumą

Pranešimo galimybės *Twitter*

Deja, „Twitter“ yra daug ribotesnė nei kitos platformos. Ji neleidžia pranešti apie istoriją kaip apie galimą / tikrą dezinformaciją. Galima pranešti apie įrašą dėl paslaugų teikimo sąlygų pažeidimo, bet reikia būti kūrybingiems motyvuojant.